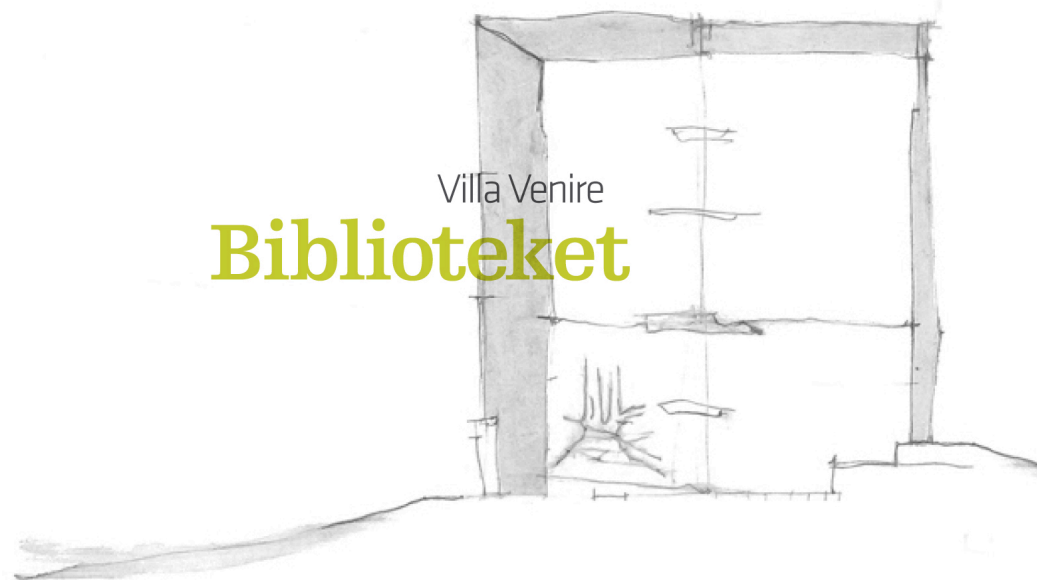

Post-psykologi: Psykologi *efter* psykologien

Af Svend Brinkmann, Institut for Kommunikation AAU – August 2012

Psykologien er blevet en populær og indflydelsesrig videnskab på globalt plan. Men den er mere end det. Psykologien er også blevet en religion, en livsanskuelse, der har enorm betydning for menneskets liv og selvforståelse. Som andre religioner er den imidlertid under pres i disse år. Måske er det en døende religion, og spørgsmålet er, hvad dette betyder for alle, der forvalter religionen i dag? Hvad kommer efter psykologien? Er der plads til psykologi efter psykologien?

I sin bog fra 1966, *Ordene og tingene*, skrev den berømte franske filosof og idéhistoriker Michel Foucault, at mennesket var en relativt nylig opfindelse, der knyttede sig til den moderne verden, og som nu nærmede sig sin afslutning. Han mente selvfølgelig ikke, at der ikke havde eksisteret mennesker før moderniteten, men at mennesket – i bestemt form, som en videnskabelig abstraktion, vi har særlige videnskaber om – var en sådan opfindelse, som nu nærmede sig sin afslutning. Foucaults provokerende analyse var næppe en sand beskrivelse af situationen i 1966, men han var muligvis så fremsynet, at han i dag, snart 30 år efter sin død, er ved at få ret.

I midten af det tyvende århundrede var menneskets selvforståelse domineret af psykologien. Freuds psykoanalyse havde revolutioneret de vestlige samfund, hvis indbyggere havde lært at fortolke deres egen adfærd i lyset af begreber som det ubevidste, fortrængning og forsvarsmekanismer. Den samtidige behaviorisme var uenig i Freuds forestilling om den dybe, indre psyke, der kunne forstås gennem langvarig analyse og satte i stedet en forestilling om mennesket som en stimulus-respons-maskine. Den såkaldte tredje kraft i psykologien – den humanistiske psykologi – afviste både psykoanalysen og behaviorismen og mente heroverfor, at mennesket havde en indre kerne, et selv, der kunne aktualiseres og befordre frihed og udvikling.

Sådan var situationen fra midten af det tyvende århundrede, og på trods af de forskellige psykologiers uenighed, var de fælles om at udnævne psykologien til at være en privilegeret indgang til forståelse af mennesket. Samfundet blev gradvist psykologiseret: Forældre læste bøger om børneopdragelse baseret på psykologisk viden, pædagoger og lærere ville arbejde psykologisk med børnenes personlige udvikling, moderne ledere forlod den klassiske autoritetsrolle og blev lyttende og coachende terapeuter i relationen til de ansatte, og psykologien blev mere alment institutionaliseret i stort set alle samfundsmæssige sammenhænge.

Psykologiens tilstedeværelse i det tyvende århundredes velfærdsstat er så massiv, at den tåler sammenligning med religionens tilstedeværelse i førmoderne samfund. Den nu afdøde norske psykolog, Steinar Kvale, der gennem mange år havde base i Danmark, erklærede, at psykologien var blevet en sekulariseret religion. *Sekulariseret*, fordi der ikke i psykologien var nogen forestilling om transcendent eller det hellige, men *religion*, fordi psykologien havde overtaget kristendommens funktioner med hensyn til livsvejledning og tilværelsestolkning.

Det er svært at benægte, at der er store strukturelle ligheder mellem kristendommen i middelalderen og psykologien i moderniteten: Begge virkede organiserende i forhold til samfundets funktionsmåde og individets egen udvikling. Men hvor kristendommen havde sat Gud i centrum rent kosmologisk, satte psykologien Selvet i centrum; hvor religionen havde betonet frelsen som tilværelsens mål, lagde psykologien vægt på selvrealiseringen; hvor kristendommen praktiserede bekendelse i selskab med en tilgivende præst, opfandt psykologien psykoterapien (og senere forskellige rådgivningsformer og coaching); og selvfølgelig blev det religiøse præsteskab erstattet af en hær af selvudviklere, terapeuter, coaches, konsulenter og andre, der på psykologisk grundlag forvalter det, jeg andetsteds har kaldt Selvets religion: En tilværelsespraksis, der er centreret omkring udvikling af selvet, i de senere år især gennem værdsættelse, anerkendelse og positivitet.

Det enogtyvende århundrede er stadig ungt, og kan nå at udvikle sig i mange retninger. Men meget tyder på, at Foucaults spådom gradvist går i opfyldelse: At tiden er ved at være forbi, hvor mennesket, denne moderne opfindelse, har status af privilegeret vidensobjekt, og hvor psykologien som en selvfølgelighed har pladsen som primær forvalter og forkynder af viden om dette objekt. Foucault begræd ikke den fremtid, han så for sig: Mennesket var i det Psykologiske Samfund med hans egne ord blevet et bekendende dyr, der var bundet til en selvidentitet, som særlige "sandhedsmestre" havde definitionsmagt over. Disse "sandhedsmestre" var psykologer, psykiatere, læger, lærere, pædagoger og andre aktører i det kompleks af magt og viden, som udgør det moderne samfund. Ved at komme af med forestillingen om én sand identitet, ville vi ifølge Foucault kunne befri os fra sandheden om os selv. Dette var hans frihedsbegreb: At kunne skabe selvet frit som et kunstværk og uden afhængighed af selvets nye præster.

Den nulevende psykolog og sociolog, Nikolas Rose fra London School of Economics, har i sin nyeste bog *Livets politik*, fulgt Foucault ind i det enogtyvende århundrede. I tidligere bøger har Rose analyseret fremvæksten af psykologien i de moderne samfund og har interesseret sig for, hvordan vi har lært at tænke om os selv som væsener med indre og dybe psykiske rum, der skal opdages, formes og udvikles. Rose har vist, hvordan det moderne menneske især blev skabt gennem det, han har kaldt psy-videnskaberne (psykologi, psykiatri, psykoanalyse, psykoterapi) og deres praksisser, som subjektiverede individer gennem opdragelse og uddannelse og i skoler, fabrikker og klinikker.

I dag, siger Rose, kommer den subjektivitetsskabende viden ikke længere primært fra psy-videnskaberne, men derimod fra bio- eller livsvidenskaberne. Hertil regnes især neurovidenskab og genetik. Styringen af borgerne og borgernes selvstyring vil i stigende grad ske gennem biopolitik, dvs. ved at regulere vores forhold til krop, hjerne og sundhed, samt gennem det han kalder en somatisk etik. Den somatiske etik er ikke traditionelle moralske principper, men er værdier for, hvordan man skal leve et liv, hvor vores eksistens som kropslige væsener er sat i centrum. Den somatiske etik er ved at erstatte den tidligere psykologiske selvforståelse; vi er ikke længere primært psykologiske selver, der skal realisere den indre kernes potentialer, men derimod det Rose kalder *neurokemiske selver*, der skal realisere de neurale og genetiske potentialer.

Hvor det tyvende århundredes psykologiske menneskeforståelse – ikke bare i psykologien, men også i uddannelse og arbejdsliv – var præget af *ørets filosofi*, bliver det enogtyvende århundrede med indflydelsen fra livsvidenskaberne præget af *øjets filosofi*. Freuds psykoanalyse er selvfølgelig det mest oplagte eksempel på ørets filosofi: Målet med analysen var at gå bag om det manifeste indhold, der udtales af patienten for at kunne lytte sig til den virkelige og latente betydning. Metaforisk set skal fortolkningen "gå bagom"; den skal afsløre og afdække. De mange samtaler, som opstod i både private og offentlige fora i det tyvende århundrede – terapisesioner, jobinterview, coachingsessioner, medarbejderudviklingssamtaler, kvalitative forskningsinterview, talk shows osv. – bygger på, at sandheden kan nås gennem øret; at menneskets selv manifesterer sig gennem talen (bekendelsen), og at en forståelse af selvet nås gennem fortolkning af talen.

Samtalekulturen er fortsat hos os i rigt mål i dag, men har formentlig nået sit højdepunkt. Den aktuelle viden om mennesket formidles nu ikke blot via øret, men også via øjet. Hjernescanninger og genkoder er, som markører af det neurokemiske selv, måske de mest oplagte eksempler. Hvor øret skulle lytte sig "bagom" det manifeste indhold i talen, tilbyder øjets filosofi en fladere menneskeforståelse. Vi skal ikke længere som Freud være "psykens arkæologer" og grave dybt i sindet, for menneskets selv kan formidles visuelt, via billeder og grafer. Det neurokemiske selv passer på den måde perfekt i en overfladisk postmoderne visuel kultur, hvor den dybe og grundige tekstfortolkning bliver erstattet af mere flygtige og fragmenterede billeder. Hvor den langvarige psykoanalyse bliver erstattet af hurtig diagnostik og farmakologi.

Populærkulturen bevæger sig i forlængelse heraf også væk fra psykologien og over mod biovidenskaberne – fra øret mod øjet. Gode litterære eksempler er franskmænden Michel Houellebecq, der i sit forfatterskab analyserer mennesket som biologisk væsen i et markedssamfund, der er løbet løbsk, og Christian Jungersen, der med sin nye bog *Du forsvinder* tematiserer hjernens betydning for viljens frihed og kærligheden. Biologien har her erstattet psykologien som litterær optik. Måske er det ikke udtryk for noget nyt, men er en tilbagevenden til 1800-tallets naturalistiske roman (fx Flaubert og Zola i Frankrig og J.P. Jacobsen i Danmark), der i en vis forstand var før-psykologiske. Darwin snarere end Freud var den videnskabelige inspirationskilde. Vi har en tendens til at glemme, hvor historisk specifik en epoke den Psykologiske tidsalder var i det tyvende århundrede – måske en kort parentes i den kulturhistoriske udvikling?

Jeg mener altså, at vi nærmer os en post-psykologisk tid. En tid efter psykologien som dominerende menneskeforståelse. Det bliver en antropologisk og kosmologisk revolution – eller, for at blive i det religiøse sprog, en reformation – hvor vi bevæger os fra psykologien til neurovidenskaben, fra ødipuskompleks til genetisk profil, fra psykoanalyse til Ritalin, fra selvrealisering og personlighedsudvikling til optimerende og kosmetisk psykofarmakologi. Der er vi slet ikke endnu, men biovidenskabernes succes (neurovidenskab, genetik osv.) tyder på, at vi er på vej. Personligt er jeg – som mange andre – bekymret over flere facetter af denne udvikling, men vi bør ikke lade bekymringen skygge for muligheden af at analysere den. Spørgsmålet er, hvad

udviklingen vil betyde for alle de praksisformer, der i vores samfund er bygget op omkring psykologiske forestillinger? Vil de samtale- og terapirelationer, som er blevet selvfulgørende i uddannelse, arbejde og privatliv blive forladt og erstattet af biologiske scanninger og målinger?

Et andet spørgsmål angår den videnskabelige psykologis rolle i en post-psykologisk tid. Vil tiden, hvor psykologi er blandt de mest populære fag på universitetet gå over? Vil psykologien som sådan blive overflødig? Mit eget bud er, at vi, selvom det lyder paradoksalt, må og skal udvikle en post-psykologisk psykologi. En psykologi efter psykologien. For der vil fortsat være brug for videnskaber og praksisformer, der fokuserer på den menneskelige tilværelse og menneskelig udvikling. Og det kan efter min mening aldrig være tilstrækkeligt med en biovidenskabelig forståelse, idet der her ikke er blik for de eksistentielle og moralske dimensioner ved tilværelsen. Det store problem med det neurokemiske selv, er selvfølgelig den reduktionisme, der konstant truer med at affortrylle den menneskelige tilværelse med alle dens værdier, oplevelser og handlinger.

Personligt finder jeg stor inspiration i filosofen Rom Harrés program for en *hybridpsykologi*. Jeg tror, vi her finder konturerne til en post-psykologisk teori. Hybridpsykologien er på den ene side helt med på, at vi i disse år bevidner en hæsblæsende udvikling i biovidenskaberne, ikke mindst i neurovidenskaben. Men på den anden side insisterer hybridpsykologien på, at der findes en dimension af mening og betydning, symboler og sprog, relationer og erfaringer, som aldrig vil kunne begribes neurologisk. Hvis ikke psykologien studerer denne dimension, risikerer vi – de neurokemiske selver – at glemme dens betydning, når vi spejler os i de livsvidenskabelige menneskebilleder. Vi må derfor have en hybridpsykologi, hvor hjernen bliver opfattet som et redskab for personens projekter. Personer er aktive, handlende væsener, der anvender deres hjerner, når de skal løse en opgave eller udføre en handling. Det er ifølge hybridpsykologien ikke hjernen, der gør disse ting, men irreducibelt personer (der selvfølgelig ikke kunne have gjort dem uden hjernen). I hybridpsykologien kaldes dette task-tool-metaforen for det psykiske: Vores liv består af *tasks*, der udføres af personer, og udførelsen medieres af *tools* (ikke mindst hjernen, men også en mængde andre ting som teknologier, symboler osv.).

Hybridpsykologien har som en post-psykologi det udgangspunkt, at der ikke findes andet i universet end mening og molekyler. Der findes ingen mystiske, æteriske genstande som indre, private Selver eller psyker, der blot er en sekularisering af det gamle sjælebegreb. Biovidenskaberne skaber gennembrud med hensyn til molekyler, men vi må udvikle hybridpsykologien for fortsat at kunne begribe meningen. Man kan ikke se meningen med det, mennesker gør, ved at måle deres hjerner, lige så lidt som man kan forstå værdien af en pengeseddel ved at veje den.

En post-psykologi søger dermed at bevare den menneskelige værdighed i en post-human tidsalder. Den insisterer på, at mennesket er aktør, og på at neurovidenskaberne ikke i sig selv kan begribe dette forhold ved os. Den interesserer sig for hjernen som et væsentligt organ i menneskelige livsprocesser, men afviser den fremstormende hjerne-fetichisme. Du er ikke din hjerne. Du har en hjerne. Men du ville ikke være dig uden din hjerne.

Omtalt litteratur:

Foucault, M. (1996). *Ordene og tingene: En arkæologi om humanvidenskaberne*. Frederiksberg: Det lille forlag.

Harré, R. & Moghaddam, F. (red.) (2012). *Psychology for the Third Millenium: Integrating Cultural and Neuroscience Perspectives*. London: Sage.

Kvale, S. (2003). The church, the factory and the market: Scenarios for psychology in a postmodern age. *Theory & Psychology*, 13(5): 579-603.

Rose, N. (2009). *Livets politik: Biomedicin, magt og subjektivitet I det 21. århundrede*. København: Dansk Psykologisk Forlag.